

Волинський центр Польської організації військової – міф чи реальність?

Початок 30-х – середина 40-х років ХХ століття – одна з найтрагічніших сторінок в історії України . У цей час утверджується тоталітарний режим у країні, невід'ємною складовою частиною якого став масовий терор проти власного народу. Під молох сталінського терору підпали не тільки українці, а й люди інших національностей, що проживали на терені України.

Репресіям в Україні присвячено чимало досліджень ¹. Однак, на наш погляд, не всі аспекти даної проблеми знайшли відображення в історичній літературі. Тому авторка цих рядків поставила собі за мету дослідити одну із маловідомих сторінок – виникнення так званого Волинського центру Польської організації військової, яка діяла на Житомирщині. Матеріали даного дослідження можуть бути використані як краєзнавчий матеріал в курсі лекцій і семінарських занять з історії України.

Репресії в Україні стали масовими після Лютнево-березневого пленуму (ЦКВКП(б)) 1937 р., на якому Й.В.Сталін заявив, що країна в небезпечному становищі через дії саботажників, шпигунів, диверсантів. Установку було дано і розпочалася нова, найстрашніша хвиля терору. Як зазначає історик О.Д.Бойко, протягом 1930-1941 рр. в Україні було виявлено понад 100 різних „центрів”, „блоків”, „організацій”. Лише в Житомирській області з 1 жовтня 1937 р до 15

¹ В.М.Даниленко, П.В.Касьянов, С.В.Кульчицький.

Сталінізм на Україні:20-30 роки.К.1991.; П.В.Касьянов, В.М.Даниленко. Сталінізм і українська інтелігенція.К.1991.; Ю.І. Шаповал. М.С.Хрущов на Україні. К.1990.; Остання адреса. До 6-річчя Соловецької трагедії. Том2.1998.; Повернення з небуття. Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті. Дніпропетровськ. 1995.; Шаповал Ю.І. Україна 20-90-х років: сторінки ненаписаної історії. К. 1993.

лютого 1938 було „викрито” і ліквідовано 19 націоналістичних контрреволюційних організацій і 27 „повстанських груп”[1].

Почався пошук «шпигунів», «диверсантів», викриття контрреволюційних організацій. Житомирським УНКВС було сфабриковано справу про викриття і ліквідацію Волинського центру (так званої команди окренгової – окружної комендатури) польської контрреволюційної військово-повстанської фашистської організації (далі „ПОВ”).

„ПОВ” була „створена” Ю. Пілсудським у 1915 році на території Польщі, коли остання входила іще до колишньої Російської імперії.

У період відродження польської державності (1919 – 1920 рр.), „ПОВ” нібито розгорнула активну контрреволюційну діяльність на Правобережній Україні. Вся робота „ПОВ” на Україні „спрямовувалась” польським генштабом і мала на меті „приєднати” Україну і Білорусію до Польщі і перетворити їх в колонії. Для здійснення цих задумів на території Радянської України в різний час було залишена велика кількість повіяків – членів „ПОВ”. Основне їхнє завдання полягало в полонізації українців і організації повстанських загонів (боювок) на Україні.

Перед початком радянсько-польської війни (1920р) на Волині під керівництвом Скарбека, який працював у польській військовій секції 12-ої армії були „створені” місцеві комендатури „ПОВ” (команди м‘яста), які „вели” активну розвідувальну, диверсійну і націоналістичну роботу в тилу військ Червоної армії і „сприяли” польській армії захопити Правобережну Україну.

В наступні роки „ПОВ” на Україні розширила свою контрреволюційну роботу – був „створений” Всеукраїнський повіяцький центр (коменда Глупна), до якого входили Скарбек – завідувач політбюро ЦККП(б)У, Політур – редактор польської газети „Серп”, І.А.Конецький – зав. культпропом ЦККП(б)У і С.І.Лазоверт.

На Волині в 1924 році був „створений” Волинський повіяцький центр (команда Окренгова). До його складу входили: Є.П. Олдаковський – голова Волинського губсуду, Беганський—зав. польбюро окружному КП(б)У, Май –

Богушевський – голова райвиконкому Мархлевського польського національного району. [2]

З метою зміцнення Волинського центру в 1935 році в Житомир на посаду директора польського робітничого факультету був направлений В.А.Фойна за рекомендацією Ковецького-учасника Всеукраїнського центру „ПОВ”.

З моменту виникнення Волинського центру „ПОВ” (1924р) ним була „створена” на території Житомирської області широко розгалужена мережа „ПОВ”. слідством було „викрито” 29 районних комендатур, зокрема в Бердичеві, Коростені, Олевську, Городниці, Ємільчино, Баранівці, Новоград-Волинському, Андрушівці, Малині, Яруні і інших районах області. [3]

Районними комендатурами „ПОВ” нібито було „створено” 206 диверсійно-повстанських загонів (боювок) -- на транспорті, в харчовій, фарфоровій промисловості, в лісовому господарстві, на електростанціях, відділах зв'язку, в радянських установах і навчальних закладах, у колгоспах.

Боювки, якими керували районні комендатури, за завданням Волинського центру „готували” збройне повстання в момент нападу на СРСР фашистських держав і „проводили” велику роботу по залучення до „ПОВ” нових членів переважно поляків за національністю. Для цього Волинський центр „ПОВ” добував зброю і вибухові речовини (де не вказано). Після арешту у „членів” центру нібито було „вилучено” 299 гвинтівок, 264 обрізи, 6 гранат, 16874 патрони (хоча документально це не було підтверджено).

Окрім того, Волинський центр „готував” диверсії на залізничному транспорті, на електростанціях, у відділах зв'язку, на промислових об'єктах, а також руйнування залізничних і шосейних мостів (де і коли мали відбутись диверсії також не вказано).

У зв'язку з цим 3-м відділом УНКВС по Житомирській області у квітні-травні 1938 року були заарештовані і звинувачені у приналежності до Волинського центру 100 осіб міста Житомира і області. Жертвами свавілля тоталітарного режиму стали громадяни різного віку і професій. Серед заарештованих було 14 вчителів, 2 директори (лісгоспу і електростанції), 1

лісничий, 3 бухгалтери різних установ, 11 робітників, 8 водіїв, 9 сторожів, 6 токарів, 6 кочегарів, 3 машиністи і 3 майстри водопроводу, 4 лісоруби, 4 столяри, 1 коваль, 1 електромонтер, 1 теплотехнік, решта – колгоспники [4]. Хто ж були ці люди? Назвемо хоч кілька імен.

Керівником Волинського центру „ПОВ” „був” Фойна Володимир Аполонович (1905 – 1938рр). Уродженець села Двірець Ізяславського району Вінницької області, поляк, громадянин СРСР, до арешту член ВКП(б), директор 14 польської школи м. Житомира. Фойна звинувачувався в тому, що в 1933 році будучи студентом Московського комуністичного університету національних меншин, був залучений агентом польського генштабу Куперманом – зав. польсектором університету в антирадянську організацію „ПОВ”. У 1934 році через Купермана встановив зв’язки з одним із керівників „ПОВ” на Україні Конецьким і за його дорученням зайняв посаду директора польського педтехнікуму в Проскурові (нині Хмельницький). Там він увійшов до складу районної комендатури „ПОВ” і „проводив” на Проскурівщині активну роботу по створенню повстанських загонів для боротьби з радянською владою.

У 1935 році Фойна був направлений Конецьким на роботу в Житомир, де очолив Волинський центр „ПОВ”, так звану „команду окренгову” до складу якої в різний час „залучав” – емісара – поручика розвідслужби польського генштабу учителя Забрідського, польського агента, лісничого ліспромгоспу Клочко-Бека і польських агентів – повіяків Красівського, колишнього директора лісгоспу, і Ташковського – викладача механічного технікуму.

Очолюючи центр „ПОВ” на Волині, Фойна „створив” широку розгалужену мережу повіяцьких комендатур і диверсійно-повстанських загонів, учасники яких „проводили” активну націоналістичну і диверсійну роботу (не вказано конкретно де і яку) у всіх галузях народного господарства.

З метою встановлення зв’язків з польським генштабом, Фойна нібито в 1936 році „ввійшов” до складу секретного апарату Славутського погранзагону. В 1937 році він нелегально перейшов кордон з Польщею і в розвідувальних цілях „встановив” зв’язки з капітаном розвідувального відділу польського генштабу

Сідляцьким, який і був залучений як агент для роботи в СРСР на користь Польщі. Фойна і в подальшому підтримував особисті зв'язки з капітаном Сідляцьким, якому „передав” ряд важливих відомостей про СРСР, зокрема: карту міста Житомира і його околиць, на яку були „нанесені” аеродром, ангари частин Червоної армії, артилерійські і продовольчі склади, залізничні дороги і інші стратегічні об'єкти (які, не вказано). Він також „видав” польській розвідці відомих йому 4- осіб (хто вони, не вказано), які жили в Польщі і працювали (звідки міг знати?) на користь СРСР і вони були репресовані польською владою.

Рішенням трійки при Житомирському УНКВС В.А.Фойна був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу і вирок було виконано 22 вересня 1938 року. На 33-му році обірвалось життя педагога, чоловіка, батька, просто людини вина якої було лише в тому, що він був поляком за національністю [5].

У цій справі привертає увагу той факт, що серед 100 заарештованих були вчителі 14-ої польської школи міста Житомира. Починаючи від директора В.А.Фойна і закінчуючи завгоспом педагоги цієї школи були заарештовані і школа припинила своє існування, бо не було кому навчати дітей. Серед арештованих вчителів було шість жінок. Назвемо їх усіх поіменно.

Деркач Галина Йосипівна (1911 – 1938 рр.). Уродженка Києва, жителька Житомира, полька, громадянка СРСР, безпартійна, освіта середня спеціальна, закінчила Київський педтехнікум.

Я.І.Деркач, звинувачувалась як активний член Волинського центру, яка серед учнів і батьків пропагувала фашистські ідеї і розповсюджувала чутки провокаційного характеру. Засуджена до вищої міри покарання. [6].

Урбанович Галина Йосипівна (1911 – 1938 рр.). Уродженка і жителька Житомира, полька, громадянка СРСР, безпартійна, освіта середня. Звинувачувалась як активний член Волинського центру „ПОВ”. „Обробляла” населення і молодь у націоналістичному дусі, „прищеплювала” дітям любов до фашистської Польщі і ненависть до СРСР. І доля її було вирішена, 22 вересня 1938 року засуджена до розстрілу. [7].

Лісовська Катерина Петрівна (1912 – 1938 рр.) – уродженка села Гонорин Баранівського району Житомирської області, полька, громадянка СРСР, безпартійна, освіта вища, вчителька історії, одружена, мала чоловіка, який був командиром взводу 132 полку і невдовзі теж буде заарештований і двох малих діток – сина Романа 5 років і донечку Галю 1,5 року. 26-річна жінка-мати звинувачувалась у тому, що була активним членом Волинського центру, „залучила” в організацію двох осіб, „проводила” контрреволюційну роботу серед учнів школи і їхніх батьків, прищеплювала їм ненависть до радянської влади. За ці „злочини” засуджена до вищої міри покарання – розстрілу [8].

Наступною жертвою свавілля стала Наумович Альдена Янушівна (1913 – 1938 рр.). Уродженка і жителька Житомира, полька, громадянка СРСР, безпартійна, освіта не закінчена середня. Одружена, мала чоловіка і малолітнього сина. А.Я.Наумович звинувачувалася у контрреволюційній діяльності і в тому, що виховувала дітей в антирадянському фашистському дусі. Її „вина” полягала і в тому, що батько, бабуся, тітка, дядько в різні роки виїхали до Польщі. І цього було достатньо, щоб молоду жінку в 25 років засудити до страти. [9].

Раковська Броніслава Францівна (1907 – 1938 рр.). Уродженка містечка Баранівки, жителька Житомира, полька, громадянка СРСР, до арешту член ВКП(б), освіта середня спеціальна, закінчила педтехнікум і партшколу, одружена. Мала 11-річного сина.

Звинувачувалась у тому, що була членом Волинського центру з 1934 року, „готувала” контрреволюційні повстанські кадри із настроєних проти радянської влади людей, залучила в організацію двох осіб, серед учнів і батьків „пропагувала” фашистські ідеї. Засуджена до вищої міри покарання. [10]

Наступною жертвою катів НКВС стала Фомічова Марія Андіївна (1894-1938 рр.). Уродженка села Златопіль Київської області, жителька Житомира, полька, громадянка СРСР, безпартійна, освіта середня, вчителька початкових класів, вдова.

Вона звинувачувалась у тому, що було членом Волинського центру з 1936 року і „систематично проводила” контрреволюційну роботу серед учнів і польського населення, прищеплюючи їм фашистські погляди. І цього було достатньо, щоб засудити жінку-матір до страти [11].

Серед арештованих були чоловіки-вчителі 14-ої польської школи: Збруцький Мар'ян Петрович (1909 – 1938 рр.). Уродженець села Чорнодуб Троянівського району Житомирської області, житель Житомира, поляк, громадянин СРСР, випускник Ленінградського педагогічного інституту.

Він звинувачувався в шпигунстві на користь Польщі, а також у тому, що „створив” і „керував” диверсійно-повстанським загonom у складі 9 осіб і проводив контрреволюційну роботу серед учнів і польського населення Житомира. Засуджений до розстрілу [12].

Панічковський Ян Павлович (1912-1938 рр.). Уродженець села Гранів Гайсинського району Вінницької області, житель Житомира, поляк, громадянин СРСР, безпартійний, випускник Київського польського педагогічного інституту. Звинувачувався в тому, що „створив” і „керував” диверсійним загonom з 6 осіб. Пропагував фашистські ідеї серед учнів і батьків, виховував учнів у дусі відданості фашистській Польщі і ненависті до СРСР. За ці „злочини” засуджений до вищої міри покарання [13].

Мержеєвський Владислав (1891-1938 рр.).

Уродженець БРСР, громадянин СРСР, освіта вища, вчитель 14-ої польської школи, одружений, мав шестирічного сина. Звинувачувався в контрреволюційній діяльності на користь Польщі. Його провиною було і те, що в Польщі жив двоюрідний брат і дві двоюрідні сестри [14].

Жертвою свавілля став і завгосп 14-ої польської школи Романівський Іван Іванович (1898 – 1938 рр.). Уродженець БРСР (хутір Олександрівка Мінської губернії), поляк, громадянин СРСР, безпартійний, освіта нижча. Звинувачувався як активний член Волинського центру в контрреволюційній діяльності [15].

Крім вище названих вчителів 14-ої польської школи Житомира, по цій справі (приналежність до Волинського центру) були заарештовані і вчителі області. Зокрема, Т.А. Забрицький (1896-1938 рр.) – вчитель села Голіївка, А.М.Соболь (1914-1938 рр.), О.П.Шевченко (1914-1938 рр.) – вчителі села Улянівки, Ц.Д.Ратушинський – вчитель села В'юнки Житомирського району. [16]

Всі вище названі люди звинувачувались у приналежності до Волинського центру ПОВ і постановою трійки УНКВС Житомирської області 22 вересня 1938 року були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу.

Аналіз архівних документів дає змогу побачити всю абсурдність звинувачень цих людей. У 1958 р. ця справа була переглянута і в ході перевірки встановлено, що в 1939 р. і пізніше за фальсифікацію слідчих справ і інших порушень законодавства були засуджені колишній начальник УНКВС Житомирської області В'яткін, його заступники Гришин, Лук'янов, керівники відділів Басай, Федоров, Леснов, Ремов, Манько і інші оперативні працівники, які керували або самі вели слідства по цій справі. На слідстві вони зізналися, що арешти радянських громадян на території Житомирської області в 1938 р. проводились в основному за сфабрикованими справами, а німців, поляків і інших заарештовували за національною ознакою. Так, Басай і Міровський при допиті показали, що за вказівкою керівника III відділу Федорова заздалегідь складеними списками була заарештована більшість польського населення Житомира і області, за „приналежність” до ПОВ, хоча ніяких компрометуючих матеріалів на них у співробітників УНКВС не було. Свідчення про їх „контрреволюційну” діяльність отримували шляхом жорстоких знущань і тортур, які часто супроводжувалися смертю заарештованих. Той же Басай, Міровський, Степанчук, Хропач на допитах показали, що за вказівкою Федорова і В'яткіна кожен співробітник органів протягом доби повинен був отримати від 4-5 заарештованих свідчення про приналежність до Волинського центру ПОВ. Якщо ж люди подібних зізнань не давали, то їх били доти, доки вони не підтверджували те, в чому їх звинувачували.[17]

Родичі безневинно засуджених шукали правди і справедливості, подавали скарги і просили органи переглянути їхню справу. У 1958 р. Трибунал Прикарпатського військового округу опротестував постанову трійки УНКВС по Житомирській області від 22 вересня 1938 р. Відносно заарештованих по так званому Волинському центру ПОВ – і постановив постанову трійки УНКВС від 22 вересня 1938 р. відмінити, а справу припинити за відсутністю у діях заарештованих складу злочину. Всі заарештовані у цій справі реабілітовані посмертно.[18]

Лише через 20 років була відновлена справедливість, а безвинно загубленим людям повернуті їхні чесні імена.

Література

1. О.Д.Бойко. Історія України. Посібник. Видання 2-ге , доповнене. К.2002 – С.425;
2. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). Ф.р-5013, оп.2, спр.5721 П, т.5, арк..1-10;
3. Там же;
4. Там же, підрахунки автора;
5. Там же, т.6, арк. 6-115;
6. Там же;
7. Там же;
8. Там же;
9. Там же;
10. Там же;
11. Там же;
12. Там же;
13. Там же;
14. Там же;

15. Там же;
16. Там же, т.8, арк.489-495;
17. Там же, т.8, арк.489-495.